

Amie Lynn Thomasson korai írása az ontológiai kategóriákról

András Ferenc 2018. január 7.

Bevezető megjegyzések

Tartalmi ismertetésre törekszem, az eredeti tanulmány gondolatait a saját megjegyzéseimmel kiegészítve mutatom be.¹ Thomassonnak ez a korai (1997), de jelentős írása már nem lelhető fel teljes egészében a neten, de nekem meg van. Fiction and Metaphysics c. könyvében több ponton tovább fejlesztette és részletesebb argumentációval látta el koncepcióját. Amie L. Thomasson az egyik legjelentősebb ontológiával-metafizikával foglalkozó filozófusa korunknak, ő írta pl. a „Categories” és a „Roman Ingarden” szócikkét a Stanford Encyclopedia of Philosophy-nak.

[1] Van-e, mi az, milyen az?

Számtalan különböző dologról beszélünk és gondolkodunk. Számok és labdajátékok, egyetemek és elektronok, törvények és legendák, a pénz és csataterek, mind-mind mindennapi létünk megszokott részét képezik, melyek fogalmai között otthonosan mozgunk, könnyen eligazodunk. De miközben gondolkozunk és beszélünk a dolgok olyan zavarba ejtő sokféleségével szembesülünk, hogy felmerül a kérdés, mit tud az ontológia egyáltalán ezzel kezdeni? Ockham elvét követve fontos, szokásos megközelítése a problémának az, hogy megnézzük, hogy a takarékoság jegyében mennyit lehet kihagyni, hogy csak a valóban szükséges fajta létezőkkel foglalkozzunk. Nyilvánvaló, hogy minden fajtából elegendő néhány minta. De a takarékosági szempont önmagában nem elegendő a kiválasztáshoz. Az *filozófiai ontológia* kidolgozása közben válaszolnunk kell arra a kérdésre is, hogy az egyes kategóriák közül melyek üresek és melyek nem, azaz milyen fajta létezők létében hiszünk. És a létezők fajták szerinti osztályozása nem korlátozódhat csupán a köznapi gondolkodás kategóriáira, mint amilyenek a káposzták, konyhaeszközök, ifjúsági csoportok vagy garázsvásárok. A létezők fajtáiból is túl sok fajta van, ha azokat egyenként akarjuk számba venni. Ha ilyen módon járunk el, nem remélhetünk átfogó, mindenre kiterjedő megnyugtató eredményt, nem kapunk egy mindenre kiterjedő, ellentmondásmentes, jól használható fogalom rendszert arról, ami van.

Megjegyzés: ha mese alakoknak, vallások csodáinak az adatbázisát, vagy egyszerűen ókori városok egy nagy listáját kívánjuk elkészíteni, akkor speciális szakontológiát fejlesztünk ki. Ezekben az ontológiákban *nem kell döntenünk a létezésről*. Teljesen mindegy, hogy valaki hisz-e a csodákban, a mese alakokban vagy nem hisz, azoknak helyen van az ontológiában. Mindegy, hogy egy ókori város ténylegesen létezett-e, vagy csak a róla szóló mendemondák, az ontológiában mindenképpen szerepelnie kell, legfeljebb a státusza lesz más. Hasonlóképpen a vallások csodáinak adatbázisa akkor is hasznos és használható, ha csodák nem léteznek. Mondok egy gyakorlati példát is. A cipők szakontológiáját fejlesztjük ki egy WEB áruház részére. A cipők olyan jegyeit használjuk, mint méret, típus, fazon, anyagminőség, szín, extrák. A cipők kategóriái között lehetnek olyanok is, amelyek üresek, mert még nem, vagy éppen nem kaphatóak, de később lehetséges, hogy kaphatóak lesznek. Ezért a *lehetséges cipők* kategóriáit is szerepeltetnünk kell a választékban, illetve a mögöttes meghúzó cipő-ontológiában.

[2] Kategória rendszeren vagy intuíción alapuló ontológia?

Az ontológia egyedi példányokon alapuló, felsorolás szerű megközelítése nemcsak túlságosan időigényes, hanem veszélyes is. Ellentmondásra vezethet egyszerűen tagadni egy lehetséges entitást, miközben elismerünk valamit, de annak a létét megtagadjuk, amin az alapul. Önkényességet és félrevezető egyszerűséget jelent az is, ha lényegileg nem különböző dolgok közül az egyik létét elfogadjuk, a másikat viszont elutasítjuk. Nyilván nem jelentene valódi egyszerűsítést, ha tagadnánk a

kosárlabda létét az ontológiánkban, miközben a labdajátékokat elfogadjuk, mivel ezek jellemzői között számos átfedés van.

[3] A kategóriák kiválasztása

Az ontológia számára nélkülözhetetlen kategóriákat olyan kritériumok alapján célszerű kiválasztani, melyek lehetővé teszik a legkülönbözőbb metafizikai álláspontok megfogalmazását, különféle alternatívák bemutatását arról, hogy mely kategóriák üresek és melyek nem. Mindezt egységes elvek alapján kell fölépíteni nem pedig egyoldalú, korlátolt szemléleten alapuló intuíciók alapján. Ne küszöböljünk ki előre egyes kategóriákat azon az alapon, hogy előre eldöntjük, hogy a kategória üres-e vagy sem. A kategóriák rendszere olyan eszközt ad a kezünkbe, amely alapján különböző ontológiai felfogásokat rajzolhatunk meg annak meghatározásával, hogy mely kategóriák üresek és melyek nem, lehetővé téve, hogy megalapozott, biztos alapelveken alakuló, és nem pedig elfogultságokon alapuló ontológiai döntéseket hozzunk. Ha kategóriáink a különböző kategóriákba tartozó dolgok közötti kapcsolatokat tükrözik, elkerülhetjük az önkényességet, az inkonzisztenciát és a látszólagos takarékoságot a döntéseinkben, azzal kapcsolatban, hogy mely entitások létezését fogadjuk el. Jelen tanulmány célja az ontológia kategorikus megközelítésének megalapozása, és előnyeinek fölvázolása a kategória elem-példányok csokorba gyűjtésén alapuló megközelítéssel szemben.

1. Ontológiai kategóriák

[4] A létezők létének függősége

Az ontológiai kategóriák rendszerének természetesnek kell lennie, hogy bárki megtalálja az alapvető megkülönböztetéseket és ennek megfelelő kategóriákat; releváns, kellően átfogó kritériumok szükségesek a dolgok elfogadására vagy elutasítására; olyan teljesen átfogó rendszer, amelyik ugyanakkor nem vezet hamis alternatívákhoz. Felvázolhatunk egy releváns, mindenre kiterjedő rendszert azon megkülönböztetés alapján, hogy valami függ-e tér-időbeli dolgoktól, vagy intencionális (elme) állapotoktól. (Későbbi könyvében intencionális állapotok helyett mentális állapotokról beszél, mivel az utóbbi szélesebb terjedelmű fogalom.) Ehhez szükségünk van a „függőség/függés” fogalmának egy világos meghatározására, és két további fogalomra:

(1) *valóságosnak lenni*, ahol x valóságos, amennyiben van tér-időbeli helye; és

(2) *intencionális állapotnak lenni*, x intencionális állapot, ha belső képessége van arra, hogy valami önmagán kívül lévő dolgot reprezentáljon.²

A kategóriákat (pontosabban azok elemeit) azon az alapon különböztetjük meg, ahogyan valós és/vagy intencionális létezőktől függ a létük.

Megjegyzés: Thomasson könyvében az ilyen kategória rendszereket „egzisztenciális kategória rendszer”-nek nevezi szemben a hagyományosabb „formális kategória” rendszerekkel. Utóbbiak közé tartoznak a nyelvi-logikai grammatikai kategóriákon alapuló rendszerek, melyekre korábbi írásomban mutattam példát, de ezek közé tartozik a Tózsér metafizika könyvében alkalmazott rendszer is. Thomasson a fikcióról írt könyve jegyzetében megemlíti, hogy ez a szemléletmód Ingardentől eredetiztethető, aki Husserl nyomán használta az egzisztenciális, formális és materiális ontológiák fogalmi megkülönböztetéseit.

[5] Az egzisztenciális függőség fogalma és fajtái

Az egzisztenciális függőség (dependence, röviden: függőség, függés) fogalmának fontosabb fajtái természetes nyelven az alábbiak szerint vázolhatóak föl:

1. Függőség: Szükségszerűen igaz, hogy ha a létezik, akkor b is létezik. (Az eredeti szövegben itten egy elírás van.)

2. Történeti függőség: Szükségszerűen igaz, hogy ha valamely t időpontban a létezik, akkor b is létezik, vagy létezett valamilyen korábbi időpontban.

3. Állandó függőség: Szükségszerűen igaz, ha valamely t időpontban a létezik, akkor b is létezik t időpontban.

A függőség reláció tranzitív, és nem csak objektumokon, hanem tényeken vagy tulajdonságokon is értelmezett, a kevert típusokat is beleértve. Könyve 2. fejezetében részletesen foglalkozik a fogalommal, számos példa segítségével segít megérteni azt.

Mindezeknek a függőségeknek két változata van:

Merev függőség: függőség valamilyen egyedi meghatározott létezőtől.

Általános függőség: függőség egy meghatározatlan létezőtől vagy valamilyen sajátos fajtától.

Megjegyzés: könyvében megemlíti, hogy a függőség fogalma Arisztotelésztől ered, később Husserl foglalkozott vele részletesebben.

[6] A függőség kapcsolatai

A szoros kapcsolat a függőségi reláció meghatározásai között összefoglalható néhány feltevésben, melyeknek fontos következményei vannak az ontológiai kategóriák létezése szempontjából, illetve, hogy mely ontológia felfogások konzisztensek és melyek nem. Ezek lényege a következő:

1. Az állandó függőség magába foglalja a történeti függőséget;

2. A történeti függőség magába foglalja a függőséget.

Ésszerű feltételezni, hogy ha valami intencionális entitás (mentális állapot), akkor szükségszerűen az, és ha valami reális létező, akkor szükségszerűen reális létező. Ezek felhasználásával két további feltételezéssel élhetünk:

3. Ha egy a entitás mereven, történetileg vagy állandóan függ b entitástól, és b valós dolog, akkor a általánosan, történetileg vagy állandóan függ valamitől, ami valós létező.

4. Ha egy a entitás mereven, történetileg vagy állandóan függ b entitástól, és b egy intencionális entitás (mentális állapot), akkor a általánosan, történetileg vagy állandóan függ valamitől, ami szintén intencionális entitás.

A fenti fogalom meghatározások és kikötések birtokában most már képesek vagyunk fölvezetni egy mindenre kiterjedő, olyan kategória rendszert, amelyik részletesen ábrázolja az entitások valós dolgoktól vagy mentális állapotoktól való függését. Az összefüggéseket az alábbi két táblázattal ábráztuk. A jelölések a következők:

RD = Merev függőség (rigid dependence)

RHD = Merev történeti függőség (rigid historical dependence)

RCD = Merev állandó függőség (rigid constant dependence)

GD = Általános függőség (generic dependence)

GHD = Általános történeti függőség

GCD = Általános állandó függőség

¬RD = Nem merev függőség

¬GD = Nem általános függőség

Valós létezők egymástól való függése

			GD			¬GD
			GHD			
			GCD			
RD	RHD	RCD		0	0	0
					0	0
						0
¬RD						

Intencionális entitások egymástól való függése

			GD			¬GD
			GHD			
			GCD			
RD	RHD	RCD		0	0	0
					0	0
						0
¬RD						

[7] Kétdimenziós kategória rendszer

A címkéket értelemszerűen föntről lefele, és balról jobbra olvassuk. Így például az első oszlopban minden általánosan és állandóan függ valamitől, az első két oszlopban minden általánosan és történetileg függ valamitől, és így tovább. Ne feledjünk, hogy minden, ami állandóan függ, az történetileg is függő, és minden, ami történetileg függő, az függő. Hat kategória üres, azaz lehetetlen, amit '0'-val jelöltem: semmi sem lehet mereven állandóan függő, anélkül, hogy általánosan állandóan függő legyen, és nem lehet valami, mereven történetileg függő, anélkül, hogy általánosan történetileg függő legyen, és végül nincs semmi mereven függő, ami nem általánosan függő is. Így végül tíz kategória doboz – halmaz – maradt, melyek vagy üresek, vagy sem, filozófiai álláspontunktól és a valóság tényeitől függően. Két táblázat ábrázolja az intencionális entitások és a tér-időbeli létezők függési viszonyait. Mindkettő két dimenziós rendszer – eltérően a szokásos egydimenziós kategória rendszerektől.

Megjegyzés: a '0'-val jelölt (üres) kategória osztályok üressége formális logikai eszközökkel is bizonyítható. A hat tiltott kategóriának, hat formula felel meg. Bevezetve az alábbi jelöléseket: GD:=p, GHD:=q, GCD:=r, RD:=s, RHD:=m, RCD:=n ezt kapjuk:

$$(1) \sim GCD \& RCD \& GHD := \sim r \& n \& q$$

$$(2) \sim GHD \& RCD \& GD := \sim q \& n \& p$$

$$(3) \sim GD \& RCD := \sim p \& n$$

$$(4) \sim RCD \& RHD \& \sim GHD \& GD := \sim n \& m \& \sim q \& p$$

$$(5) \sim RCD \& RHD \& \sim GD := \sim n \& m \& \sim p$$

$$(6) \sim RHD \& RD \& \sim GD := \sim m \& s \& \sim p$$

A kategóriák üressége a fenti hat formula negációját jelenti, ami az egyszerűsítő jelölések alapján így fest:

$$(1) \sim n \vee r \vee q$$

$$(2) q \vee \sim n \vee \sim p$$

$$(3) \sim n \vee p$$

$$(4) n \vee \sim m \vee q \vee \sim p$$

$$(5) n \vee \sim m \vee p$$

$$(6) m \vee \sim s \vee p$$

A Thomasson által megadott kategória összefüggések az alábbi formulákkal fejezhető ki:

$$RCD \rightarrow (RHD \& GCD); GCD \rightarrow GHD; RHD \rightarrow (GHD \& RD); RD \rightarrow GD; GHD \rightarrow GD$$

Alkalmazva az egyszerűsítő jelöléseket, ezt kapjuk:

$$(n \rightarrow (m \& r)) \& (r \rightarrow q) \& (m \rightarrow (q \& s)) \& (s \rightarrow p) \& (q \rightarrow p)$$

A kategóriák tiltása megfelel annak az állításnak, hogy a $(n \rightarrow (m \& r)) \& (r \rightarrow q) \& (m \rightarrow (q \& s)) \& (s \rightarrow p) \& (q \rightarrow p)$ premisszából levezethető a fenti hat tiltást kifejező formula, ami számítógépes programmal vagy táblázatkezelővel ellenőrizhető.

[8]

Talán nem ez az egyetlen módja egy adekvát ontológiai kategória rendszer fölépítésének, az azonban természetes elvárás, hogy a kategóriák olyan rendszert biztosítsanak, amelyek alapján könnyedén összehasonlíthatjuk a hagyományos ontológiai rendszereket; megtaláljuk a szokásos ontológiai kategóriákat, mint például a valódi és az ideális, az absztrakt és a konkrét, mentális és anyagi. Függetlenül attól, hogy egy entitás tér-időbeli-e vagy sem, és függetlenül attól, hogy függ-e intencionális állapotoktól, gyakran alkalmazunk kritériumokat entitások léte elfogadására vagy elutasítására, és ezek a kritériumok az alapjai a kategória rendszer megrajzolásának. Megj.: a szokásos egydimenziós szerkezetű ontológiai kategória rendszerek nem elég finom felbontásúak, ezért - Miközben a matematikai objektumokról és más univerzálékról szóló viták vannak annak a középpontjában, hogy elismerjük-e nem tér-időbeli entitások létezését; azok az entitások, amelyek a társadalmi és kulturális világ építőkövei, elkerülik a figyelmünket, mert vizsgálódásaink fókuszában csak a tőlünk és lelki jelenségeinktől tökéletesen független létezők vagy jelenségek vannak. A definíciók megfogalmazásának most bemutatott módja biztosítja, hogy ezek a kategóriák együttesen kimerítőek legyenek, figyelembe véve az entitások függésének vagy függetlenségének módozatait a rendszer kialakítása során.³

[9]

Azt javasoltam, hogy egy alap-kategória rendszert alkalmazzunk ontológiai döntéseink során, de egy ilyen átfogó és finom-felbontású kategória rendszer számos egyéb előnnyel is bír. Először is egy átfogó sémát biztosít, melynek alapján különböző ontológiai rendszereket hasonlíthatunk össze azon az alapon, hogy mely kategóriákat alkalmaznak vagy hagynak üresen. Másodsor, a kategóriák mindenre kiterjedő rendszere lehetővé teszi számunkra, hogy alternatívákat találjunk olyan megoldhatatlannak tűnő filozófiai kérdésekre, melyeket a megtévesztő, nem adekvát kategória rendszerek okoznak. Látni fogjuk, hogy egy érdekes másodlagos eredménye a megközelítésünknek, hogy a hagyományos ellentétpárok, melyek a dolgok szétválasztására szolgálnak: valós vagy ideális, (tisztán) anyagi vagy szellemi, és (az 'absztrakt' fogalmának bizonyos értelmében) absztrakt vagy konkrét, valójában két végletet jelentenek, melyek között számos köztes létező, és ennek megfelelő kategória található. Írásom végén kitérek néhány ezzel kapcsolatos alkalmazásra.

Megjegyzés: Thomasson úgy képzei, hogy ez a két táblázat nem független egymástól, hanem valójában egyetlen négydimenziós rendszerrel van dolgunk. Nem világos azonban, hogy miképpen érti ezt a négydimenziós rendszert, amelyik logikai szempontból egy négyargumentumú relációnak felel meg. Mik szerepelnek a négydimenziós térben elhelyezett rendszer egyes metszéspontjaiban? A két táblázat kétdimenziós metszéspontjaira – a dobozok lehetséges tartalmaira – találunk példákat az írásaiban, de mindez négy dimenzióra kiterjesztve homályos, érthetetlen. Érdemes megemlíteni egy a kategória rendszerén kívüli vonatkozást: a teret és az időt. A kategóriáknak az a gazdagsága, ami a filozófiai kérdéseket fölveti és ami Thomasson szeme előtt lebeg, az emberi civilizáció sokszínű világának a nézőpontja. Mi változna, ha térben vagy időben messze eltávolodnánk a földi világtól? Az emberi szemlélettel felfoghatatlan méretű univerzum nagyrészt üres, a vákuum alig tartalmaz valamit, mindössze sugárzásokat, tereket, elszórtan elemi részeket, esetleg atomokat, molekulákat. Az egymástól nagy távolságra elhelyezkedő égitestek pedig kétséges, hogy tartalmaznak-e valahol élő anyagot vagy értelmes lényeket. Így az univerzum ontológiailag sivár, majdnem semmi, és a filozófiai ontológiának amennyiben azt keresi, ami a világban alapvető, a végső elemi részeket - alapvető fizikai létezőket - kéne a saját nézőpontjából osztályoznia. Ezeknek természetesen a szerző is tudatában van, a fiktív létezőkről írt könyve utolsó fejezetének címe ez: egy sokszínű világ ontológiája. Thomasson nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy a későbbi filozófiai kutatások során az intencionális entitások redukálhatóak lesznek tér-időbeli entitásokra. Ebben az esetben a második táblázat is redukálható az elsőre, de egyszerűségéből fakadó heurisztikus ereje, haszna akkor is megmarad.

2. Valós (tér-időbeli) létezőktől való függőség

[10]

Kezdjük vizsgálódásunkat a tér-időbeli létezőktől függő létezők dimenziójának vizsgálatával. Legjobb módja, hogy otthonosan mozogjunk a kategória rendszerünkben, ha megnézzük, hogy melyik része mit tartalmazhat és mit nem, milyenné válna a világ a létezés ilyen elképzelt változatai hatására. Ugyanakkor hangsúlyozni szeretném, hogy a példák a kategóriák jelentésének megvilágítására szolgálnak, és nem azt jelentik, hogy feltétlen el kell fogadjuk, hogy azok a dolgok csak így értelmezhetőek, és hogy azok a dolgok léteznek az adott kategóriában. Más álláspontok is lehetségesek. Ezért a tradicionális kategóriák egy elhelyezkedését mutatom be a rendszerben elsőnek, olyanokét, mint valós és ideális, absztrakt és konkrét.

Figure 2 Valós létezőktől való függés

			GD			¬GD
			GHD			
			GCD			
RD	RHD	RCD	A	0	0	0
			B		0	0
					C	0
¬RD			D		E	F

[11] A doboz: Tér-időbeli entitásoktól mereven és állandóan függő dolgok

Mivel minden mereven állandóan függ önmagától, minden konkrét tér-időbeli objektum, az önálló fizikai tárgyaktól kezdve – mint pl. égitestek és homokrészecskék – a konkrét társadalmi és kulturális tárgyakig – mint például a Washington emlékmű és a Notre Dame székesegyház – ebbe a kategóriába tartozik. Ezen kívül ide tartozik minden, ami mereven és állandóan tér-időbeli tárgyaktól függ. Tehát egy objektum sajátos egyedi tulajdonsága (lásd trópusok) mereven függ a tárgytól, melyhez tartozik.

Pl. egy adott alma saját egyedi pirossága az almához kötődik, és ebbe a kategóriába esik, hasonlóképpen az események és folyamatok mereven és állandóan függenek tér-időbeli tárgyaktól, pl. az első atombomba felrobbanása függ a bombától, vagy a Szabadság-szobor rozsdásodása a szobortól. Valamennyi az A kategóriába tartozó entitáshoz igazolhatóan tartozik egy tér-idő hely (tartományt kellene mondania), nevezetesen egy valós létező, amitől függ.

Megjegyzés: a példák hasznosak, de vitathatóak. Vajon meddig tart egy atomrobbanás? Meglehet kicsivel az után is tart még, hogy maga a bomba, az esemény forrása már megsemmisült. Biztosan igaz ez egy szupernóva robbanásra, vagy egy rádióhullám kibocsátására. Ha ebben igazam van, akkor ezek az események nem merev-konstans függőek a forrásukat jelentő objektum lététől. Thomasson nem említi az élőlényeket. Egy fejlett élőlény valamennyi sejtje kicserélődhet, miközben azonos marad önmagával. Ha Thészeusz hajója élőlény volna, nem működne a paradoxon. Szerintem ezért az élőlények sem merev-konstans függései önmaguknak, bár az általános-történetifüggés igaz rájuk. Thomasson szerint egy alma (fizikai tárgy), és az alma leesése a fáról (egy esemény) egyaránt az A dobozba tartozik. Csakhogy az alma képes változni, míg egy esemény nem. Ha az alma másképp esik le, akkor az egy másik esemény, de ha az alma egy kicsit megsárgul, attól még azonos marad önmagával. Szerintem ezért az alma, és általában a változó fizikai tárgyak, nem függenek mereven és állandóan önmaguktól.

[12] B doboz: Dolgok, melyek pusztán történetileg és általában függenek létező dolgoktól

Amint egy dobozzal lejjebb lépünk, az entitások olyan kategóriáját találjuk, amelyek csak történetileg függenek konstans módon egy bizonyos tér-időbeli létezőtől, nem pedig mereven és állandóan, így olyan entitásokat találunk, amelyeknek nincsen tér-időbeli rögzítettsége. (Ha mégis lenne tér-időbeli rögzítettsége, akkor az önmagától való függés következtében az A dobozba tartozna.) Ezek a dolgok bár nem egy meghatározott helyen léteznek, mégsem független absztrakt platóni ideák, mert függenek valamitől. Egy bizonyos időpontban keletkeztek, és valamikor meg is szűnhetnek létezni, ellentétben a platóni ideákkal. Egy kézenfekvő jelölt ebben a kategóriában Ansel Adams, Hold fölkelte című, Új Mexikóban készült fotója. A fénykép megszületése egy darab fotófilmen létrejött negatív elkészültét jelentette, 1941 egy késő délutáni napján. Így a kép mereven és történetileg függ egy adott tér-időbeli folyamattól. Mindazonáltal maga a fénykép nem egy tér-időbeli objektum. Miközben a negatív és az előhívások minden esetben tér-időben léteznek, maga a műalkotás nem azonos egyikkel sem, mivel mind a negatív, mind valamely előhívásának a megsemmisülését túléli. Ilyen módon a fénykép pusztán általában állandóan függ valamely kópiától. Hasonló igaz a rézkarcokra, de nem érvényes egyedi grafikákra vagy festményekre.

[13]

Ide tartoznak más absztrakt entitások is, amelyek kötődnek saját létrejöttük forrásához, és további létezésük során is függenek bizonyos (de nem egy adott) tér-időbeli entitásoktól. Így a biológiai fajok bizonyos felfogásában ide tartoznak egyes fajok, ha a faj egy bizonyos mutáció révén jött létre, és csak addig marad fenn, amíg a faj ki nem hal; vagy olyan autó típusok, melyek létezése az eredeti tervekhez kötődik, és addig létezik, amíg gyártják az adott modellt.

[14] C doboz: Olyan entitások, amelyek (pusztán) mereven függenek valós entitásoktól

Az olyan úgynevezett "szennyezett típusok", mint pl. 'ausztrálnak lenni' vagy 'Thomas Jefferson rokona', nem jeleníthetők meg, hacsak nincs olyan tér-időbeli (valóságos) entitás, mint Ausztrália vagy Thomas Jefferson valamely időpontban, melyek lététől ilyen módon ezek az entitások léte mereven függ. (lásd Armstrong 1989: 9) De ha úgy gondoljuk, hogy (platonistaként) az univerzálék egyszerűen csak léteznek, vagy (arisztotelianusként) mindenkor léteznek, amíg valami megjeleníti őket valamilyen időpontban, akkor ez a függőség nem lehet állandó függőség vagy történelmi

függőség, hanem csak pusztá függőség. Így ilyen értelemben ezek a szennyezett típusok a C dobozba tartoznak.

[15] D doboz: Általános állandó, de nem merev függés valós létezőktől

Valamely entitás, ami mindaddig fennáll, amíg létezik egy példánya, de nem kötődik egyetlen meghatározott példányhoz, a D dobozba tartozik. Az államok jogi törvényei tekinthetők olyan létezőnek, melyek pusztán általánosan és állandóan függenek valós létezőktől, és így ebbe a dobozba tartoznak. Egy bizonyos törvény mindaddig létezik az adott társadalomban, amíg szerepel a törvénykönyvében és nem helyezték hatályon kívül. A törvény léte nem kötődik egyetlen nyomtatott formája létezéséhez, és több különböző szóbeli vagy írásbeli eljárás létre hozhatja, tehát nem kötődik mereven egyetlen eseményhez sem.

Megjegyzés: úgy tűnik utóbbi megjegyzésében Thomasson téved. Egy törvény érvényessége megtámadható, ha az őt létrehozó törvényalkotó aktus jogilag hibás, így léte igenis kötődhet egyetlen egyedi eseményhez.

[16] E doboz: Olyan dolgok, melyek pusztán általánosságban függenek reális létezők lététől

Az univerzáléknak arisztotelianus nézőpontjából a 'pirosság' vagy a 'negatív töltés' olyan dolgok, amelyek létezése pusztán azon múlik, hogy valami valamikor bírt-e ezzel a tulajdonsággal. Ez tehát csupán általános függés a tér-időbeli létezők lététől, és nem állandó vagy történeti függés.⁴

[17] F doboz: Tér-időbeli dolgok létezésétől független entitások

Ide tartoznak a matematikai objektumok, pl. számok, és a platóni értelemben fölfogott tulajdonságok, melyek – platonista felfogásban – bármiféle példány tér-időbeli létezése nélkül is létezhetnek.

[18]

Szélesebb összefüggésben szemlélve az ábrát láthatjuk, hogy a szokásos szétválasztó kategóriák valójában nem kimerítőek, számos közbülső kategória létezik. A valós és ideális rendre az A és F dobozba tartozik, ami azonnal mutatja, hogy ez csak a két szélső eset, a két véglet, számos közbenső kategória van közöttük. A konkrét dolgokat tér-időbeli létezőkként felfogva, azok az A dobozba tartoznak. De hova tartoznak az absztrakt dolgok? Az absztrakt dolgok különböző értelmezései különböző helyeket fednek le a rendszerben. Némelykor független, időtlen létezőnek tekintjük az absztrakt dolgokat, ami alapján ezek az F dobozba tartoznak.⁵ Máskor azokat a dolgokat tekintjük absztraktnak, melyeknek nincsenek tér-időbeli tulajdonságai. Ha így értjük az absztrakt fogalmát, akkor, ami absztrakt az nem függhet olyan dolgoktól, ami adott időpontban hozza létre az absztrakt létezőt, és ezért nem lehet történetileg függő létező. Az absztrakt ilyen értelmezéséhez a C, E és F dobozok tartoznak.⁶ Az absztrakt fogalmának ezek az értelmezései nem adják kimerítő felosztást az absztraktnak és konkrétanak. Ha azonban a tér-idő tulajdonság hiányával azonosítjuk az absztrakt fogalmát, akkor annak a táblázat alsó három sora felel meg, és így már valóban egymást kizáró és ugyanakkor üres helyet nem hagyó ez a felosztása a kategóriáknak.

3. Az intencionális elmeállapotoktól való függőség

[19]

A mód, amiképp valami függ, vagy nem függ az elme intencionális állapotaitól, az elme használatától és megjelenítő képességétől, egyaránt fontos az ontológiai kategóriák meghatározása szempontjából, és lényeges a társadalmi és kulturális jelenségek megértése szempontjából is. A korábban bemutatott

kategoriarendszer, amelyik az intencionális entitások relációján alapul, előre lépést jelent az elmeállapotoktól függő létezési módok ábrázolásában. Néhány példa segítségével mutatjuk be a kategória rendszer sokszínűségét.

Figura 3 Az intencionális entitások függőségei

			GD			¬GD
			GHD			
			GCD			
RD	RHD	RCD	A			
			B			
¬RD			C	D	E	F

[20] A doboz: Intencionális entitásoktól mereven függő entitások

Mivel minden dolog nyilvánvalóan függ önmagától, ezért az intencionális állapotok az A dobozba tartoznak. Hasonlóképpen, az intencionális állapotok reális (nem ideális) tartalma is ide tartozik, mint pl. N.N. úrnak az a hite, hogy Budapest Magyarország fővárosa.⁷

[21] B doboz: Entitások, melyek mereven, történetileg és általánosan, állandóan függenek intencionális állapotoktól

Dolgok, jelenségek, amelyek maguk nem szellemi vagy lelki állapotok, függhetnek bizonyos intencionális állapotoktól, melyek létrejöttük feltételei, és fennmaradásuk bizonyos intencionális állapotok állandó fennállását feltételezi. Ilyenek a művészeti alkotások, legyen tárgyiak (mint pl. a festmények és szobrok) vagy nem tárgyiak (mint az irodalom vagy zene). Gyakran feltűnik filozófiai viták során az az érv, hogy a műalkotások léte szükségszerűen kapcsolódik keletkezésük aktusához, az alkotó vagy alkotók szellemi vagy tárgyasult cselekvéséhez.⁸ A művészeti alkotás ilyen értelmezése merev, és állandó függést jelent az alkotó intencionális (valamire irányuló) cselekvéséhez, az annak megfelelő eseményhez, folyamathoz. Gyakran érvelnek azzal, hogy a művészet léte – beleértve az olyan tárgyasult formáit, mint a festmények, szobrok vagy épületek – megkívánja a befogadásra képes, az alkotásokat folyamatosan, a befogadás során újra értelmező lények létezését, akik az alkotások művészeti alkotásnak való tekintésével teremtik meg az esztétikai minőség létét.⁹ Ezért ilyen felfogásban a műalkotások a B dobozba tartoznak, mivel: merev történeti függései alkotóik (egyedi létezők) intencionális állapotainak egy adott időpontban; továbbá létezésük (az esztétikai minőség fennmaradása) általánosan és állandóan függ a közönség (újra alkotó) befogadásától, az annak megfelelő intencionális állapotoktól.

[22] C doboz: Intencionális állapotoktól általánosan és állandóan függő (de nem mereven függő) entitások

A művészeteken kívül is számos entitás léte állandóan függ bizonyos emberi hitek vagy gyakorlatok fennállásától, annak ellenére, hogy ezek létrejötte nem köthető egy jól meghatározott, egyedi intencionális aktushoz (tudatos cselekvéshez). Ilyen például a pénz, ami csak addig létezik, csak addig az ami, amíg egy közösség az árucseré érvényes lebonyolítási eszközenek tekinti. Ha ez megghiúsul egy mély, általános gazdasági válság során, akkor pénz puszta nyomtatott papírrá vagy fém darabbá válik (Lásd Searle 1995: 37-43). Más társadalmi jelenségek: államok és intézményeik, vagy pl. iskolák léte-működése hasonlóképpen megkívánja, hogy az emberek folyamatosan higgyenek működésükben, hogy elhiggyék, hogy az iskolák

alkalmasak a tanításra, az állam jogosult az adók kivetésére, hadat üzenhet és hasonlóak. Mindezek a dolgok tehát állandó függésben vannak bizonyos intencionális állapotok fennállásától, anélkül, hogy valamely egyedi jelenséghez mereven kapcsolódnának, így ezek az entitások a C dobozba tartoznak.

[23] D doboz: Intencionális állapotoktól általánosan és történetileg (de nem mereven) függő entitások

Az olyan történeti entitások, mint a csataterék, elnökök egykori lakhelyei vagy ókori vallások szent terei alkalmas tagjai a D doboznak. Ahhoz, hogy ezek a történeti entitások létezzenek, egykor élnie kellett valakinek, aki hit az egykori összecsapás helyszínében, választott elnökként lakhelyének tekintette azt a házat, vagy szent helyként tisztelte egykoron ama helyet. De ama személy, sőt egyetlen tudatos lény léte sem szükséges ahhoz, hogy nem szűnjön meg létezni a csatater, az elnök lakhelye vagy pl. a maják vallási kultuszának temploma. Eltérőnek a társadalmi intézmények aktuálisan létező tulajdonságaitól, ezek a történetileg megalapozott tulajdonságok túlélnek a korábban hozzájuk tartozó intencionális állapotok megszűnését, igazolva, hogy ezek az entitások nem függenek mereven, hanem csak történetileg, a létüket megalapozó egykori intencionális állapotoktól.

[24] Entitások, melyek pusztán általánosan függenek intencionális állapotoktól

Ugyanazok a megfontolások melyek alapján az 1. ábra E dobozába kerültek az univerzálék, vezet oda, hogy maguknak az intencionális állapotoknak az univerzáléi (pl. az a hit hogy a víz H_2O) a 2. ábra E dobozába tartozik. Tehát az univerzálékat dolgoknak tekintő szemléletben, egy ilyen univerzálé akkor létezik, ha valaki valamikor azt hiszi, hogy a víz H_2O .

[25] F doboz: Intencionális állapotoktól független entitások

Legalább két fajtája a létezőknek úgy osztályozható, mint intencionális állapotoktól független entitások: önálló fizikai tárgyak (realista értelemben vett atomok, anyag csomók) és platóni ideák. Láthatjuk, hogy a tisztán anyagi és tisztán szellemi létezők a táblázat két ellenkező sarkában helyezkednek el, rendre az 1. táblázat A és a 2. táblázat F dobozában. A létezőket a kategória táblázatunk alapján csoportosítva láthatjuk, hogy az A és F dobozok nem alkotnak egy átfogó, mindent lefedő kategória párt (anyagi és szellemi), pusztán két végletet, melyek között ott vannak az emberi lét különféle dolgai és jelenségei.

IV. Ontológiai alkalmazások

[26] A kategoriális szemlélet előnyei

A bemutatott ontológiai kategória rendszerrel való vizsgálódás – melyet csak vázlatosan tudunk bemutatni – lehetővé teszi dolgok létezésének állítását vagy tagadását, és ez hasznos módszer ontológiai döntéseink távolabbi következményei átlátásához. Ez a relációs kategóriarendszer lehetővé teszi, hogy elkerüljük az egyedi minták gyűjtögetésén alapuló ontológiák önkényességét, hamis takarékoságát és esetleges ellentmondásosságát; segít kialakítani egy átfogó és összefüggő ontológiát. Például elkerülhetjük, hogy miközben kulturális objektumok, viselkedések és intézmények (pl. egyetemek) létezését elismerjük, a létüket megalapozó intencionális állapotokat tagadjuk. Vagy valaki miközben elvi alapon tagadjuk a nem konkrét dolgok (univerzálék) létét, vele együtt akaratlanul kiküszöböljük a verseket és szonátákat, a jog törvényeit és a tudomány teóriáit, hiszen ezek is egyfajta univerzálék.

[27] Metafizikai álláspontok

A kategóriák rendszere lehetővé teszi, hogy különféle metafizikai-ontológiai álláspontokat hasonlítsunk össze annak segítségével, hogy mely kategória üres, és melyik nem. A nominalista magyarázatai során félresöpri az összes nem tér-időben létező entitást (nem csak az univerzálékat vagy a halmazokat), például kiküszöböli mindent, ami nem a 1. ábra legfelső baloldali dobozában van. A szigorú materialista mindent tagad, ami nem a 2. ábra jobb alsó dobozában van. A Berkeleyt követő idealista azt állítja, hogy mindennek a létezése állandóan annak az érzékeléstől függ (de feltehetően nem egyedi érzékelések tudat állapotától), ezért szerinte csak a második ábra szélső baloldali oszlopa nem üres. A realizmus bizonyos értelmezései a második ábra F dobozában lévő (létező) dolgokra hivatkoznak.

[28]

Talán a legérdekesebb eredménye ennek kategória rendszernek, hogy mindenre kiterjed és finom-felbontású, így nem maradnak ki egyetlen alternatíva sem, és nem magyarázunk félre jelenség vagy objektum típusokat azzal, hogy belekényszerítsük egy alkalmatlan kategória rendszerbe. Beláttuk, hogy a tradicionális kategória ellentétpárok nem adnak kimerítő felosztást, mert közbülső kategóriák találhatóak, amit a szokásos kategória sémák figyelmen kívül hagynak, mivel nincsenek eszközeik a megkülönböztetésükre. Ezek az újonnan feltárt, közbülső kategóriák régi kérdések új megoldását teszik lehetővé. Például a második ábrán az értékek platonista és konstruktivista felfogását rendre az F doboz (intencionális állapotától független entitások) és a D doboz (általánosan történetileg függő entitások) képviseli. Az E doboz olyan entitásokat képvisel, amelyek általában, de nem mereven és nem történetileg függenek mentális állapotoktól. Ezek pl. olyan értékek lehetnek, amelyek még nem jelentek meg, de valamikor megjelenhetnek. Megfontolásaink kiterjeszthetők a matematikai objektumok realista és intuicionista felfogására is, miközben a közbeeső kategóriák új, alternatív értelmezéseket is lehetővé tesznek.

[29]

A közbülső kategóriák felfedezése lehetővé teszi, hogy igazságot szolgáltatassunk az olyan entitásoknak, mint a tudományos teóriák, művészeti alkotások, kulturális objektumok, melyek nem könnyen illeszthetőek be a hagyományos kategória rendszerekbe, mint: valós és ideális, anyagi és szellemi. Tehát a rendszer alapú, átfogó és finom-szemcsézett kategória séma az egyedi, intuíción alapuló döntések helyett elvi alapú ontológiai döntéseket tesz lehetővé. Így átfogó ontológiai képet alkothatunk, és elkerülhetjük a hamis választásokat, és pontosabb álláspontot dolgozhatunk ki a minket körülvevő dolgok és jelenségek széles köréről.

Amie L. Thomasson, Texasi Műszaki Egyetem

References

- Armstrong, David (1989) *Universals: An Opinionated Introduction*. Boulder, Colorado: Westview Press.
- Husserl, Edmund (1970) *Logical Investigations*. J. N. Findlay (translator). New York: Humanities Press.
- Ingarden, Roman (1973) *The Literary Work of Art*. George G. Grabowicz (translator). Evanston, Illinois: Northwestern University Press.
- (1989) *The Ontology of the Work of Art*. Raymond Meyer (translator). Athens, OH: Ohio University Press.
- Jacquette, Dale (1995) "Abstract Entity." In *The Cambridge Dictionary of Philosophy*. Robert Audi (ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Levinson, Jerrold (1990) "What a Musical Work Is." In *Music, Art and Metaphysics*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Margolis, Joseph (1987) "The Ontological Peculiarity of Works of Art." In *Philosophy Looks at the Arts*, 3rd Edition. Philadelphia: Temple University Press.
- Searle, John (1983) *Intentionality*. New York: Cambridge University Press.
- (1995) *The Construction of Social Reality*. New York: The Free Press.
- Zalta, Edward (1983). *Abstract Objects*. The Netherlands: Reidel.

Notes

¹ (1997) *Electronic Journal of Analytic Philosophy*
<http://ejap.louisiana.edu/EJAP/1997.spring/thomasson976.html>
A könyv, ahol tovább fejlesztette elgondolását: Amie L. Thomasson: *Fiction and Metaphysics* (1999) Cambridge University Press, New York, különösen a II. és VIII. fejezetek. Egyéb internetes hivatkozások:
<https://miami.academia.edu/AmieThomasson>
<http://thomasson0.wixsite.com/amie-thomasson/publications>
<https://philpapers.org/rec/THOOCA-3>

² The reference to an "intrinsic" representational capacity is important, for it seems that most plausible candidates for representational systems apart from consciousness itself (including languages and other sign systems, computer systems, and so on) derive their representational capacities from our intentional designations, and so do not have intrinsic, but only so-called "borrowed" or "derived" intentionality. Roman Ingarden discusses borrowed intentionality in (1973: 125-27), and John Searle discusses derived intentionality in (1983: 175-76).

³ Although they are exhaustive, that does not ensure that they are maximally fine-grained, and indeed other dimensions of classification could be added, though the relevance of any such dimensions would have to be argued for separately.

⁴ Such a view of universals is developed in (Armstrong 1989).

⁵ Edward Zalta's theory of abstract objects as eternal and necessary entities captures this use of "abstract". See his (1983).

⁶ This is how Dale Jacquette defines the abstract in (1995: 3-4).

⁷ The distinction between the real content of a particular mental state and the ideal content that many mental states can have in common is made by Edmund Husserl in section 16 of his *Logical Investigations* (1970: 576).

⁸ For music see Levinson (1990: 82-86). For literature see Ingarden (1973: 7-19).

⁹ Joseph Margolis argues against identifying works of art with mere physical objects in (1987: 257-58). Ingarden argues that even pictures and works of architecture are dependent on the creative acts of their artist and on the intentional states of viewers in "The Picture" and "The Architectural Work" in (1989).